

Kitap İncelemesi

Olivier Roy, *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Ediliři*, Çeviren: Mehmet Moralı, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, ISBN: 975-342-256-3.

Kenan ŞAHİN*

1990'lı yılların başında Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Birliği'nin (SSCB) dağılması Orta Asya'daki cumhuriyetler üzerinde büyük bir değişim ve dönüşüme yol açtı. Bu gelişmeyle Orta Asya cumhuriyetleri milliyetçi rejimler altında Sovyetler Birliği yıkıntısı üzerinde bağımsız devletler olarak ortaya çıktılar. Orta Asya'nın modern tarihinde, bu cumhuriyetlerin ulus-devletlere tam olarak nasıl dönüştüğü sorusunun yanıtı oldukça önemli ve sorgulanmaya değerdir. Bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği ile tarihsel arka planı, günümüzün Orta Asya ülkeleri arasındaki ilişkileri sağlıklı bir düzlemde değerlendirebilmek ve buradaki gelişmeler hakkında öngörülerde bulunabilmek için etraflıca bilinmesi gereken konulardır. Arap dünyası ve İslam konuları başta olmak üzere, Orta Asya hakkında geniş bir birikime sahip olan antropolog Olivier Roy, "*Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Ediliři*" adlı eserinde Orta Asya'da Sovyetler Birliği öncesi ve sonrasında ulus oluşturma süreçlerini analiz etmeyi ve sözü edilen dönüşümü açıklamayı amaçlamaktadır.

Orta Asya'da ortaya çıkan yeni ulus-devletlerin siyasal ve toplumsal meşruiyetlerini temel alan yaklaşımıyla Roy, eserin hedefini Orta Asya'da "ulusların imal edilmesi, geleneksel dayanışma gruplarının yeniden oluşturulması ve Sovyet kalıntısı kadrolardan yeni milliyetçi seçkinlerin türemesi sürecini açığa çıkarma" şeklinde ifade etmektedir (s. 17). Yaklaşık 60-70 yıldan fazla bir süreyi aşkın bir süreçte Orta Asya'da ulusların ve bunların birbirlerine karşı sınırlarının Sovyetler eliyle bilinçli bir şekilde yaratılmasını/inşa edilmesini savunan Roy, bu sürecin nasıl yaşandığını derinlemesine incelemektedir. Roy, öncelikle çalışmanın hedeflerinin yerine getirilmesi için tarihsel bir perspektiften bakışın önemine vurgu yapmaktadır. Bu kapsamda Orta Asya'yla ilgili var olan çalışmalarını dikkatli bir okumayla birlikte Tacikistan ve Özbekistan'da yaptığı alan araştırmasından ortaya çıkan bazı örnekleri ele almaktadır. Bilindięi üzere günümüzde Orta Asya isimlendirmesi geleneksel olarak Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan olmak üzere beş cumhuriyetle özdeşleştirilmektedir. Roy'un üzerinde yoğunlaştığı ülkeler de bunlardır. Ancak dinsel olarak diğer beş Orta Asya cumhuriyetleriyle yakın ilişkisi nedeniyle Azerbaycan halkı ve toplumu da eserde onlarla birlikte değerlendirilmektedir.

Ortaya koyulan hedeflerden hareketle eser, giriş bölümünü takiben on bölüme ayrılmıştır. "Tarih ve Kimlik" başlıklı ilk bölümde, Roy, Çarlık Rusya'nın 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren o zamanki adıyla Türkistan'ı işgaliyle birlikte bölgenin demografik yapısını ortaya koymaktadır. İlk bölüm aynı zamanda kitabın sonraki bölümlerinde de geçerli olacak ve yazarın eser içerisinde sıkça kullandığı bazı kavramların tanıtıldığı bölümdür. Burada ulus algısı, siyasal yapı, etnik grup, kabilecilik gibi kavramların daha iyi anlaşılmasına yönelik bir kavramsal çerçeve sunulmaktadır. İkinci bölümde temel olarak Kafkasya ve Orta Asya'daki Müslüman topraklarında Rusların ilerleyişi ve bölgedeki gelişimi doğrultusunda 1865-1920 arasındaki döneme ışık tutulmaya çalışılmaktadır. Burada Bolşevik dönemine kadar Rusların İslamiyet'le ilişkileri ve Orta Asya'daki uygulamaları da ele alınmaktadır. Roy, Rusların, Orta Asya'da dönemin

---

* Doktora Adayı, Kırıkkale Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mektup: kenaninfo@yahoo.com

İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinde kullanılan yöntemlere başvurduğu yönünde bir tespit bulunmaktadır. Üçüncü bölüm, Rus İmparatorluğu içerisindeki Müslüman yerel seçkinlerin Rus düzenine karşı dirençlerini konu edinmektedir. Bu doğrultuda Rus İmparatorluğu'ndaki Müslüman halklar arasında reform hareketleri ve bölgedeki farklı siyasi eğilimler gözden geçirilmektedir. Yazar, burada Orta Asya'daki Türk ve Müslüman toplumlar arasından Panislamizm ve Pantürkizm akımlarına da yer vererek bu reformcu hareketlerin bir toprak ve devlete dayanan modern anlamda bir bağımsızlık hedefi olmadığını dile getirmektedir (s. 71). İlgili bölüm kapsamında Rus İmparatorluğu içerisinde Müslümanların oluşturduğu siyasal yapılar, Volga Tatarı Sultan Galiyev'in Türk dili konuşan Müslümanları kapsayan ulusal komünizm hareketiyle birlikte Tacikler, Özbekler, Türkmenler ve Kırgızlardan taraftar toplayan bir bağımsızlık mücadelesi olan Basmacı Hareketi'ne (1918–1931) detaylı olarak yer verilmektedir.

Çalışmanın en geniş bölümlerinden biri olan “Orta Asya'nın Sovyetleştirilmesi” üst başlığıyla ele alınan dördüncü bölüm, Bolşeviklerin Orta Asya'yı Sovyetleştirme politikasının nasıl yürütüldüğü konusuna odaklanmaktadır. Burada özellikle Çarlık dönemi ve Sovyet politikaları arasında İslam'ın yönetilmesi, etnisitenin icat edilmesi ve idari bölümlene konularında bir sürekliliğin varlığı vurgulanmaktadır. 1924–1936 arasında Sovyetler tarafından yoğun bir şekilde uygulanmaya çalışılan Orta Asya'da topraksal bölünmenin ana hatlarının yanı sıra bu bölünmenin anlamı ve etkileri ele alınmaktadır. Ayrıca Sovyetlerin ulusal kimlikler inşa ederken Orta Asya toplumlarının dilsel, sayısal, yaşam biçimleri, gelenekleri vs. gibi birçok düzeyde nüfuz etme çabaları irdelenmektedir. Örneğin dil konusundaki projenin ana hedefinin belli bir lehçeye dayanan ulusal bir dil formu oluşturma, bu dili olağan yazı dili ve aynı zamanda resmi edebi dil olarak tanıtmaya dayalı ve her cumhuriyetin Sovyetler Birliği dışındaki ortak etno-dilsel gruplardan farklı bir ulusal dile (konuşma ve yazın) sahip olma amacı güttüğü dile getirilmektedir. Rus dilinin tüm “Sovyet ulusu” içerisinde ortak bir dil olarak benimsetilme beklentisi de burada vurgulanan bir diğer husustur. Diğer taraftan Sovyetleştirme politikasının Orta Asya'daki uygulamaları çeşitli boyutlarıyla beşinci ve altıncı bölümlerde analiz edilmeye devam edilmektedir. Bu kapsamda dayanışma gruplarının Sovyet döneminde yeniden oluşturulması, bölgede yaşanan iktidar mücadeleleri ve siyasal hizipçiliğinin yükselişine dikkat çekilmektedir. Yedinci bölüm, Gorbaçov'un başlattığı “yeniden yapılanma” (perestroika) ve “açıklık” (glasnost) politikalarıyla birlikte Sovyetler Birliği'nin çöküşü, Kafkasya ve Orta Asya'da bağımsız devletlerin ortaya çıkması durumunu ele alınmaktadır. Burada 1990'lı yılların başından Tacikistan'da başlayan iç savaşla birlikte diğer Orta Asya ülkelerinin yeni duruma geçişleri ve bağımsızlık ilanlarıyla aralarındaki iktidar mücadeleleri değerlendirilmektedir. “İslam” başlıklı sekizinci bölüm, Orta Asya'da mevcut Müslüman topluluklar arasında İslamiyet'e ilişkin geleneksel İslam, sufilik, siyasal radikalizm gibi konuları temel almaktadır. Dokuzuncu bölüm, Orta Asya'daki yeni bağımsız devletlerin kendi siyasal kurumlarını oluşturma çabalarını ele alırken “Yeni Bir Jeostratejik Bağlam” adlı son bölümse eski Sovyet Orta Asya Cumhuriyetleri ve Azerbaycan'ın yeni durumları üzerinedir. Bu çerçevede yeni dönemde Rusya ile olan ilişkiler de değerlendirilmektedir.

Roy, Sovyet yönetiminin bölgenin tek bir Pantürkist veya Panislamist birlik haline gelmesini önlemek için birtakım taktik hedeflerle hareket ettiğini savunmaktadır. Ona göre, Sovyetlerin bu anlamda stratejik önceliği bölgedeki mevcut milliyetçilikleri bastırarak, bölgesel dil (Türkçe) ve dinsel (İslam) blokları kırıp, nihai olarak da SSCB'nin ideolojik hedefi Rusça konuşan Sovyet insanı (*homosovieticus*) oluşturmaktı (s. 9). Bu hedef, bölgedeki milliyetçilikler dizginlenerek ve aynı zamanda etnik farklılıklar canlı tutularak

yapılacak ve Sovyet üst kimliği yaratma çabasıyla eş zamanlı yürütülecekti. Bu doğrultuda Orta Asya'daki ulusların bağımlılıkları ve arzuları temelinde değil tamamen yapay olarak yaratıldığını savunan yazar, Sovyetlerin Orta Asya'da sadece onların sınırlarını tespit etmekle yetinmediğini aynı zamanda isimlerini, kendi geçmişlerini yeniden yaratmalarını, dilleri ve etnik kimliklerinin tanımlanmasını somutlaştırmaya karar verdiğini düşünmektedir. Roy, esasında bunun temellerinin Stalin'in millet politikası doğrultusunda atıldığını dile getirmektedir. Ona göre, Orta Asya'da Sovyet öncesi dönemde hiçbir ulus-devlet olmadığından Stalin'in millet politikası orada sayısız ulus ve milliyetçilikler üretmiştir. 1924–1936 yılları arasında çıkarılan yasalarla topraksal bölünme, ulusal ve bölgesel dillerin resmi statüsünün belirlenmesi, ulusal alfabelerin farklılaştırılması, bölgede yeni ulusal sembol ve mitlerin yaratılması uygulamaları, Sovyetler Birliği içerisinde yer alan Türkçe konuşan Müslüman halkları etnikleştirip birbirinden ayırma ve uzaklaştırma şeklinde işlemiştir. Nihai olarak Orta Asya'daki bazı etnik kimlikler siyasallaştırılmış ya da var olan etnik gruplara Sovyetler tarafından yapay olarak icat edilen yenileri eklenmiştir. Roy, Orta Asya'da Sovyet döneminde her insan grubunun belli bir sistemde toprak temelinde bölgeselleştirilmesi ve etnikleştirilmesi gruplar arasında çatışmaların artmasına neden olduğu kanısındadır. Buna yönelik olarak bölgenin Sovyetleştirilme amacı doğrultusundaki uygulamaları ortaya koyduktan sonra bu süreçte Sovyet kurumlarının bölgede önceden var olan bölgesel ve kabilesel toplumsal yapıları “kolhoz sistemi” adı verilen yapılanmayla nasıl yeniden ürettiğini ve nasıl kalıcı bölgesel hizipçi hale dönüştürdüğüne ilişkin bir anlatı sunmaktadır.

Roy, milliyetçilik çalışmalarıyla bilinen Benedict Anderson'ın, Latin Amerika sömürgelerini temel alan Hayali Cemaatler (*Imagined Communities*) adlı çalışmasına yaptığı atıfla, Orta Asya'da daha önce hiçbir ulus deneyimi olmamasına karşın milliyetçiliği ortaya çıkaran unsurun, bölgede idari, kültürel ve siyasi olarak Sovyetler tarafından yerleştirilen “habitus” olduğunu ileri sürmektedir. Buradaki habitus terimi ideolojik nitelikli bir milliyetçilik olmaktan öte içselleştirmeye edinilen ve komünizmle uyuşan bir yaşam tarzını karşılamaktadır. Bu noktada Roy'un özellikle modern milliyetçiliğe geçişte, ulus-devlet kadrolarının seçkinler ve toplumlar tarafından sahiplenilmesinin önemine yaptığı vurgu dikkat çekmektedir. Zamanla Orta Asya seçkinleri ve toplumu, kurumların özelleştirilmesi ve Sovyetler tarafından tanıtılan ulus uygulamalarıyla kendi kültürel ve toplum normlarını değiştirmişlerdir.

Roy'un, Orta Asya'da modern sosyalist devlet kuruluşları içerisinde bölgesel kurumsallaşma ve klan tabanlı hizipçilik konusundaki gerekçesi, Sovyet Orta Asya cumhuriyetleri idari birimleri içinde kimliklerin bölgeselleştirilmesinin garipliğiyle ilgilidir. Buna göre yeni hayal edilen topluluklar, sosyalist kurumlar altında yerel halk tarafından sahiplenilen mevcut kabile ve bölgesel dayanışmanın harmanlanması süreciyle oluşmuştur. Yazara göre, kolhoz olarak yeniden düzenlenen bu dayanışma yapıları sosyalist olmaktan öte gelenekseldi. Çeşitli geleneksel toplumsal yapılar, kabile veya klan yeni kolhozun kurumsal ortamında yeniden düzenlendi ya da bazı durumlarda kolhoz kendi yeni dayanışma gruplarını yeniden oluşturdu. Sovyetler Birliği cumhuriyet sınırları içerisinde kaynakların yeniden dağılmasında nihai söz sahibi olan merkezi bir devletti. Komünist Parti kaynakların dağıtımını ve toplumdaki sosyal gelişmeleri kontrol eden tek mekanizma olarak cumhuriyetçi parti yöneticileriyle dikey ilişkilerin kurulması bu dayanışma gruplarının temel amacı oldu.

Yazara göre, 1980'li yılların sonlarından itibaren Sovyet Birliği içerisinde açıklık politikası, Orta Asya'nın Müslüman nüfusu içerisinde birçok değişime yol açtı. İslamcı harekete paralel olarak Orta Asya'da bir etnik grubun komşularından farklılığının kültürel

kökenlerini arama amacı taşıyan diğer hareketler de yükselişe geçti. 1989'dan itibaren Orta Asya'da açıkça ayrı egemen devletlerin kurulmasını amaçlayan siyasi organizasyon ve partiler ortaya çıktı. Haziran 1989'dan Mayıs 1990'a kadar beş Orta Asya cumhuriyeti ulusal dillerini devlet dili statüsüne yükselttiler. Bunun sonucu cumhuriyetler içerisinde etnik bilincin canlanması ve bazı entelektüeller tarafından Sovyet öncesi tarihlerinin ve kültürlerinin yeniden dikkate alınması sonucunu doğurdu.

Soğuk Savaşın bitişiyle birlikte beklenmedik bir şekilde herhangi bir hazırlıkları olmadan bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya cumhuriyetlerinin komünizm sonrasında nasıl bir yönelim içerisine girecekleri konusunda ekonomik eksenli bir çok çözümlene yapıldı. Ancak Roy'un çalışması bunun dışında bu ülkelerin etnik yapılarıyla birlikte devlet olma süreçlerine, yaşadıkları kimlik bunalımlarına, özellikle SSSB öncesi ve sonrasında ulus oluşturma süreçlerine yer veren yapısıyla bu alandaki boşluğu doldurmaktadır. Bölge ülkelerinin uluslaşma süreçlerini konu edinmesi bakımından bu eser ilgili alanda yazılmış en kapsamlı akademik çalışmalardan birisidir. Çalışmanın 1990'lı yılların başında Orta Asya'da yaşanan başarısız geçiş süreçleri hakkında bilgi veren verimli bir tartışma için ilk adım olduğu da söylenebilir. Nitekim esere özgün bir nitelik kazandıran şey, Orta Asya bölgesinin yakın tarihini, ekonomik, toplumsal ve siyasi parametrelerini içeren bir çözümlene yapmasından kaynaklanmaktadır. 1997 yılında Fransızca olarak yayınlanan eserin, Türkçeye çevirisi 2000 yılında yapılmıştır. Çeviri olmasının yarattığı hafif okuma zorluğunun yanında genel olarak çalışmada kullanılan dilin, eserin sıradan okuyucu için okunmasını nispeten zorlaştırdığı söylenebilir. Sovyetler Birliği içerisinde merkez-çevre ilişkilerinin doğasını anlama açısından çalışmanın sunduğu çerçeve oldukça önemlidir. Eser özellikle Orta Asya cumhuriyetlerinin modern uluslaşma süreçleri ve bu uluslaşma süreçlerinin arka planındaki Sovyet geçmişi anlamak isteyenlerin başvurması gereken bir kitaptır.